

Osmanlı Devleti'nde Hazine Gelirlerinden Vakıflara Yapılan Tahsisatlar

Ahmet Köç *

Öz

Osmanlı padişahları sürdürdükleri başarılı fetih politikalarının hemen akabinde toplumun menfaatlerini gözeten yeni vakıfların kurulmasına izin verirken, bazı durumlarda ise, daha önceden kurulmuş müesseselere destek vererek onların hizmet kalitelerini artırmalarını sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı ülkesinde XVI ve XVII. yüzyıllarda meydana gelen sosyal gelişmeler, vakıfların iktisadî açıdan zayıflamasına yol açmıştır. Bu durumda iktisadî açıdan zor durumda olan vakıfların, padişahlardan yardım talebinde bulunmaktan başka çaresi kalmamıştır. Padişahların kendilerinden yardım talebinde bulunan vakıflara kaynak oluştursun diye gelirleri doğrudan doğruya devlet hazinesine gitmesi gereken mukâtaalara yöneldikleri görülmektedir. Çalışmada Osmanlı padişahlarının devlet hazinesine gitmesi gereken mukâtaa gelirleri ile irsadî vakıfların personeline maaş, gıda yardımı, yemek ücreti veya tamirat gideri olarak nasıl tahsisat ayırdıkları örneklerle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Padişah, İrsadî Vakıf, Mukâtaa, Hayırseverlik

Allocations to the Waqfs from the Ottoman Public Treasury

Abstract

The Ottoman sultans established after their conquest new waqfs in various areas for the benefit of local societies. In some cases they endeavored to increase the quality of service of waqfs established previously. The social changes in the Ottoman Empire in the 16th and 17th century led to the financial weakening of waqf institutions. Therefore, waqf institutions facing financial hardship were left with no option but to apply directly to the sultan. Thus, the sultan in response allocated to waqfs in need the income from mukâtaas belonging to the public treasury. This work will examine the allocation of mukâtaa income belonging to the public treasury for the payment of personnel salaries of the irsadî waqfs, for food supplies, meal fees and repair work.

Key Words: The Ottoman State, Sultan, İrsadî Waqf, Mukâtaa, Charity

* Yard.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, akoc@balikesir.edu.tr

Giriş

İslam toplumunda aç insanların doyurulması, devlet adamlarının temel vazifesi olduğundan, ülke içerisinde açların veya yoksulların sayısının artıyor olması, o toplumun kötü yönetildiğinin bir işareti olarak görülürdü. Bu yüzden yoksulluğun artması, toplum içerisindeki huzursuzlukları gün yüzüne çıkaracağı kesindir. Osmanlı ülkesindeki açlık veya yoksulluk sorununu çözecek olan kişi, ülkenin padişahı/hükümdarı olduğundan, onların çok önceden durumu görerek tedbir almaları gerekebilirdi. Padişahların sahip oldukları söz konusu mevcut düzeni koruyabilmek için toplumun alt kesimlerini gözeterek gıda yardımında bulunması, barınma ihtiyaçlarını karşılaması ve yoksulların karınlarını doyurması, onların öncelikli görevleri arasında bulunuyordu. Böylece mütevazî yiyeceklerle toplumun alt kesimlerini oluşturan yoksulların ve çaresizlerin karınlarının doymuş olması onların ruhen gevşeyip, sakinleşmesine yol açıyordu.

Osmanlı toplumunda yoksulların korunması için oluşturulan vakıf hizmetlerinin önemli rolü vardır. Bu hizmetlerin görülmesi için vakıf kültürünü yaygınlaştırmak zorunlu olduğuna göre, padişahların ve hanedan üyelerinin önderliği burada da ön plana çıkmaktadır. Osmanlı sisteminde padişahların ve hanedan üyelerinin hayırseverlikleri göz önüne getirildiğinde onların geniş bir sahaya yayılan vakıf hizmetlerini görmek mümkündür. Padişahlar ve hanedan üyeleri zaman içerisinde hem kendi isimleri altında oluşturdukları vakıflarını koruyup kollamışlar, hem de başka kişiler tarafından kurulan müesseselere tahsisatlar ayırarak onları da koruyarak zor dönemlerde yok olmalarını önlemişlerdir. Böylece Osmanlı padişahları kendi kurdukları vakıflarda olduğu gibi, eskiden beri var olan kurumlara da destek sağlamak suretiyle her gün binlerce kişinin ibadet etmesine imkan sağlayacak mescit ve camileri; talebelerin ilim öğrenmeleri için medrese ve mektepleri; yoldan gelip geçen açların ve yolcuların karınlarını doyurabilecekleri imaret /aşevlerini gözeterek onların toplum yararına çalışmaya devam etmelerini sağlamışlardır.⁽¹⁾

Padişahların toplumun çeşitli ihtiyaçlarını görerek bu kurumları desteklemeleri, ülke içerisinde refah düzeyinin yükselmesine imkân sağladığı gibi, muhtaçların azalmasına da hizmet etmiştir.⁽²⁾ Osmanlı toplumunda gönüllü hayırseverliğin en önde gelen şekli olarak yeni bir vakıf kurmak, toplum nezdinde müesseseleri oluşturan kişilere yeni kazanımlar katabilirdi. Aynı zamanda yeni bir vakıf kurmak gibi eskiden kurulmuş bir vakfı desteklemek de hayırseverlerin maddî ve manevî açılardan huzur bulmalarına yol açabilirdi.

Vakfın ister kendi adına kurduğu müessesesinin idarî yapısı olsun, isterse destek sağladığı vakıfların idarî yapısı olsun, müesseselerin temel felsefeleri olarak vakfiyeleri belirlerdi. Dolayısıyla tesis edilen bir vakfın, hem kurulduğu bölgenin mülkiyet ilişkilerine ve bölgenin yerleşim sahasına, hem de ticarî faaliyetlerine doğrudan etki ederek, bölgenin imar faaliyetlerine katkıda bulunduğu kesindir(Peters 2002: 60).

Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıldan itibaren hem hazine, hem de vakıf müesseselerinin gelirlerinin toplanmasında mukâtaa sistemini uygulamaya başlamıştır. Osmanlı iktisadî tarihinde mukâtaa uygulamalarının yaygınlaştırılması, bir anlamda padişahlar tarafından hazine gelirlerinden vakıflara tahsisat ayırmanın yolunu açmıştır denilebilir. Dolayısıyla Osmanlı padişahları, mukâtaa gelirlerinden *vazife*, *yardım*, *tahsisat*, *taâmiye* isimleri altında vakıf personeline aynî ve nakdî yardımlar yapmaya başlamışlardır.

Mukâtaa Sistemi ve Osmanlı Devleti'nde Sosyal Düzeni

Osmanlı padişahlarının vakıflara farklı şekillerde destek vermeye başlamasında ülkede yaşanan sosyal gelişmelerin önemli rolü vardır. Vakıf yöneticilerinin padişahlardan yardım talebinde bulunması durup dururken ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla bu kısımda önce vakıfları devlet yardımını almaya yönelten sebeplere bakılacak ardından da müesseselere nerelerden kaynak bulunduğu örneklerle açıklanacaktır.

Osmanlı Devleti'nde mirî arazilerin işletilmesinde

1. Toplumun gözetilmesiyle ilgili çeşitli ayet ve hadisler vardır. Ayet ve hadisler İslam toplumunun yönünü belirlediğinden vakıfların kurulmasına da imkan sağlamıştır. Bir hadiste; "İnsan öldüğü zaman amel işlemesi kesilir. Ancak üç şey bundan müstesnadır. Sadaka-ı cariye, kendisinden yararlanılan ilim veya kendisine hayır dua eden sâlih evlat". Bu hadiste zikredilen sadaka-ı cariye; yol, köprü, çeşme, mescid, yoksullar için aşevi, hastahâne ve okul gibi hayır yerlerini kapsamına almaktadır. İnsanlar bu gibi yerlerden yararlandığı sürece, bunları yaptırımlar, yapılmasına sebep olanlar, yol gösterenler ve destek olanlar, gerek sağlıklarında ve gerekse vefatlarından sonra ecir almaya devam ederler.
2. Padişahlar ve diğer kişiler tarafından oluşturulan vakıfların temelinde iman, düşünce ve eylem dengesinin oluşturduğu üçlü yapı vardır. Bu kültür yapısında her şeyin temeli, kişinin şahsî sorumluluğuna ve hür iradesine dayanmıştır. Osmanlı toplumunda her birey, bütün insanlığın meselelerini kendi meselesi gibi hissederek, bunun için gücü nispetinde çalışıp üretmiş ve daha sonra ihtiyacından fazlasını yine kendi eliyle diğer insanların yararına tahsis etmiştir(B. Yediyıldız, "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı V*, 1999, s. 27).

veya devlete ait bir gelir payının tahsili işi için mukâtaa⁽³⁾ kelimesi kullanılmaktadır. Mukâtaa sisteminin devletin uygun gördüğü her türlü ziraî, ticarî ve sınaî kuruluşa uygulanabilir olması, onun daha da yaygın hâle gelmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde mukâtaa gelirleri çoğunlukla devlete ait olmakla birlikte, istisna olarak gelirlerinin tamamı vakıflara tahsis edilen⁽⁴⁾, ulûfe karşılığı veya ocaklık olarak verilen veya devlet adamlarına has olarak tahsis edilebilen şekilleri de mevcuttur. Böylece Osmanlı Devleti malî açıdan uyguladığı mukâtaa sistemi sayesinde, kendi gelirlerini toplamak için ayrı bir teşkilat kurmadan, söz konusu mukâtaanın gelir kaynaklarını ve sınırlarını belirleyerek buraları özel teşebbüslere kiralamıştır (Tabakoğlu 1985: 120- Cezar 1986: 21).

Osmanlı malî sisteminde mukâtaa uygulamasının iktisadî hayatın hemen her alanında yaygınlaşması ve iltizam sistemini⁽⁵⁾ kapsayacak şekilde zamanla kapsama alanının daha da genişletmesi, bu sistemin önemini arttırmıştır. Ülke içerisinde uygulanan mukâtaa sistemi ister şehirde, isterse kırsal bölgelerde olsun, bu sistemin amacı, doğrudan doğruya hazinenin gelirlerini arttırmak ve bu gelirleri sürekli hale getirmekten ibaret idi (Karaman 2005: 180). Sonuçta, Osmanlı iktisadî sisteminde mukâtaa sistemi uygulama biçimiyle vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştı (Çakır 2003: 33-35).

Osmanlı Devleti'nin mukâtaa sistemi ile hazine gelirlerini daha da arttırmasını zorunlu kılan şartlara yakından bakmak gerekebilir. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed devrinde devletin yeni ve düzenli finansman kaynağına ihtiyaç duymasında, Akdeniz ülkelerinde görülmeye başlanan nakit para kıtlığının etkisi vardır. Dış kaynaklı bu buhranın Osmanlı ülkesini etkilemeye başlaması, iktisadî sistemde de-

ğişiklik yapmayı gerekli kılmıştır (Pamuk 1999: 183). Öte yandan XV. yüzyılın ortalarında vakıf toprak sisteminin temelden bozulmaya başladığı Fatih Sultan Mehmed tarafından dile getirilmiş ve bu sorunun giderilmesi için çözüm yolları aranmaya başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed mülkiyeti devlete ait olan mirî arazilerin temliknâme ve mülknâme verilerek vakıf haline getirilmesini⁽⁶⁾ hoş karşılamamıştır. Esasında bu uygulama kendisinden önceki padişahlar devrinde sıkça uygulanan bir durum olmasına rağmen, bu tür araziler zaten statü bakımından diğer vakıf arazi türlerinden farklıydı. Devlet desteğiyle kurulan bu araziler vakıf literatüründe irsadî sahih vakıf⁽⁷⁾ olarak adlandırılmışlardı (Kurt 1992: 187- Alkan 2004: 59). Mülkiyeti devlete ait olan mirî araziler üzerinde oluşturulan irsadî sahih vakıfların sayılarının zamanla çoğalması, Fatih Sultan Mehmet tarafından tam olarak benimsenmemiş olduğundan, vakıf kurma usûlünde şer'î sınırların dışına çıkıldığı gerekçesiyle daha önceden kurulmuş pek çok irsadî vakfın iptal edilmesi için ferman çıkarılmıştır. Padişah Fatih Sultan Mehmed tarafından devlet hazinesi gelirlerinin arttırılmasına yönelik olarak yapılan düzenlemeler doğrultusunda irsadî sahih vakıfların elinde bulunan arazilere el konulmuştur. Sonuç olarak vakıf kurmanın normal yolu olmayan irsadî sahih vakıf uygulaması, erken devir Osmanlı padişahları tarafından bilinçli olarak yaygınlaştırılsa bile, XV. yüzyılın ilk yarısında, devletin mirî arazi gelirlerinin azalmaya başlaması üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından kaldırılmak istenmiştir (Öz 2003: 30- Özel 1999: 246).

XV. yüzyılın sonlarında yani Fatih Sultan Mehmed'in vefatıyla birlikte irsadî sahih vakıfların daha önceden var olan hakları devrin padişahı tarafından geri verilmiştir. Osmanlı hukukunda tahsisat kabilinden irsadî vakıfların toplum hayatında yeniden yerini almaya başlaması önce sultan II. Bayezid, sonra da

3. İfade edilen bu mukâtaa uygulaması, devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamını yitirerek zamanla, iltizamın konusu olan vergi birimi anlamında kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı malî verilerine göre, XV. yüzyılın ortalarından başlamak suretiyle mukâtaa kelimesi, hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim muhtevasını kazanmıştır. Görüldüğü gibi mukâtaa, mülkiyeti devlete ait mirî arazilerde veya vakıf arazilerde tasarruf hakkının bir süreliliğine -belirtilen şartlar dâhilinde- özel şahıslara veya kurumlara kiralanması anlamına gelmektedir. Bakınız M. Genç, "Mukâtaa", DİA, 2006, s. 132.
4. Anadolu'da Yeniil Türkmenlerinin oluşturduğu Yeniil ve Tevâbii Mukâtaası, Üsküdar Atik Valide Sultan Câmîi Vakıflarına tahsis edilmişti. Aynı şekilde Haremeyn Evkâfı Mukâtaası'nın gelirlerinin tamamının vakfa tahsis edilmesi uygulamanın farklı bir boyutunun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mukâtaalarda gelirlerin tamamı vakıflara bırakıldığından konumuz gereği bunlardan bahsedilemeyecektir.
5. Satmak, tutmak anlamına gelen iltizam, Osmanlı maliye sisteminde kamu gelirlerinin tahsil yöntemlerinde birisidir. Öte yandan mukâtaanın kelimesi, vakıf arazi ve arsa üzerinde mülk olan bina ve ağaçlar karşılığında, mutasarrıf tarafından arazi ve arsa vakfına verilmek üzere, zemin için kat'î ve tayin olunmuş olan yıllık ücrettir. Buna icâre-i zemin de denmektedir. Bkz. N. Öztürk, *Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s. 495 ve B. Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi*, s. 33.
6. Osmanlı coğrafyasında hemen her bölgede karşımıza çıkan bu tür vakıfların sayıca çok fazla olduğu bilinmektedir. Örneğin XVI. yüzyılda Adana bölgesinde benzer uygulamaların olduğu Y. Kurt tarafından ifade edilmektedir. Yılmaz Kurt, *XVI. yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 187.
7. İslam hukukçularına göre gayr-i sahih/irsadî vakıfların temelini mülkiyeti/rakabesi devlete ait olan araziler oluşturur. Bu uygulamada padişahlar veya onun yetkili kıldığı kişiler, mülkiyeti devlete ait araziler üzerinden elde edilen geliri, istihkâkı bulunan cihete aktarmışlardır. Bu çeşit arazilerin vakıf oluşu sadece mirî araziden bir miktar gelirlerin padişah tarafından bir cihete tahsisinden ibarettir. Yani vakfedilen arazinin kendisi değil, araziden elde edilen gelirlerdir (A. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* s. 424).

Kanunî Sultan Süleyman'ın padişahlığı dönemlerinde popülerliğini yeniden kazanmıştır. Padişah Kanuni Sultan Süleyman tahsisat kabilinden vakıfların meşrû sayılabilmesi için hem şeyhülislam Ebussuûd Efendi'den fetva almış, hem de İslam âlimlerine yazdırdığı eserlerle bu konuları derinlemesine analiz ettirmiştir. Sonuçta padişah Kanuni Sultan Süleyman diğer vakıf türleri gibi irsadî sahih vakıfların da meşrû olduğuna dair kendisinde oluşan kanaat çerçevesinde bu tür kurumları eskiden olduğu gibi yeniden desteklemeye devam etmiştir (Akgündüz 1990: 7-8).

XVI. yüzyılın sonlarında ise Anadolu'da bazı sosyal olaylar görülmeye başlamıştır. Celalî olayları her ne kadar bölgesel olsa da Anadolu sahasında devletin ve vakıfların gelirlerinin tahsilinde sorun oluşturmuştur.⁽⁸⁾ Bu dönemde görülen eşkiyalık hareketleri devlet görevlilerinin süstümalleri ve şehir yöneticilerinin keyfi vergiler ihdas etmeleri ile birleşince Anadolu'da reâyânın topraklarını terk ederek göç etmesine yol açmıştır.⁽⁹⁾ Öte yandan arazilerin ekilmeden boş bırakılması bir yana, ekilen arazilerdeki ürünün talan edilmesi de tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu gelişmeler, Anadolu'da doğrudan doğruya hububat fiyatlarında hızlı bir artışa yol açmıştır.⁽¹⁰⁾ Anadolu'da görülen bu sosyal karışıklıklar, gelirleri geniş ölçüde tarımsal arazilere dayanan vakıfların mali durumlarını etkilemiş ve vakıfların yeni kaynak arayışı içerisinde girmelerine neden olmuştur. Böylece yaşanan sosyal karışıklıklar, devlet ve toplum yararına çalışan tahsisat kabilinden/gayr-i sahih yani irsadî vakıfları yeni kaynak arayışına yöneltmiştir.

Osmanlı devrinde Anadolu toplumu üzerinde huzursuzluk yaratan gelişmeler tarımsal üretimde düşüşe, gıda fiyatlarında âni artışa, topluma hizmet veren vakıfların malî güçlerinin azalmasına ve nihayet bunların sonucunda da vakıfların bütçele-

rinde uzun süreli daralmalara yol açmıştır. Yine aynı dönemde ortaya çıkan karışıklıklar neticesinde iç ticarete daralma ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak bölgeler arasındaki mal akışı da zayıflamıştır. Sonuçta ülke içerisinde ortaya çıkan sosyal kökenli gelişmeler, iç üretimin düşmesine sebep olmuştur.⁽¹¹⁾ O halde ülke içerisinde yaşanan olumsuz gelişmeler, vakıf kurumlarında çalışan personeli derinden etkilemiş⁽¹²⁾ ve malî açıdan gelir-gider dengesini tutturamayan müesseselerin hizmet kalitelerini günden güne düşürmüştür.

Osmanlı coğrafyasında kurulmuş vakıf kurumlarında meydana gelen sorunlar, öteden beri vakıfları el üstünde tutan padişahların gözünden kaçmamıştır. Geçmişten beri Osmanlı devlet adamları sınırlı sayıda vakfa doğrudan mukâtaa desteği sağlarken, XVI. yüzyılda beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan sosyal gelişmeler, daha çok vakfın yardım talebinde bulunmasına yol açtığından, padişahlar vasıtasıyla hazine gelirlerinin vakıflara tahsis edilmesi uygulamasını yaygınlaştırmıştır. Nitekim vakıfların doğrudan devlet hazinesine gitmesi gereken gelirlerle desteklenmesi yukarıda belirtilen sosyal gelişmelerle yakından ilgilidir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise, bilançoları kötüleşen vakıfların eskisi gibi hizmet vermesi daha da zorlaşmıştır. Bu durumda vakıf yöneticilerinin çıkar yol olarak devrin padişahından yardım talebinde bulunmak için harekete geçtikleri görülmektedir.

Osmanlı padişahları irsadî vakıflara sağlam mukâtaa gelirleri temin edebilmek için özel sahaları seçmiş olmaları tesadüfî değildir. Padişahlar zor durumdaki müesseselerin faaliyetlerinin yeniden sekteye uğramasından şüphe duymuş olmaları ki, sağlam mukâtaalardan ödenekler ayırmaya başlamışlardır. Mukâtaalardan yapılan tahsisatlar, Osmanlı Devleti'nin hazine gelirlerini azaltmış olmasına rağmen, maksatları topluma her alanda

8. Mukâtaa defterlerine bakıldığında vakıfların gelirlerinde düşüşlerin yaşandığı, bazı yıllarda vakıf arazilerinin ekilemediği görülmektedir. Bkz. A. Köç, "XVII. yüzyılda Mahmud Paşa'nın Rumeli'deki Vakıf İşletmelerinin Malî Durumuna Dair Bazı Gözlemler", ss. 25- 40.
9. Celalî isyanları ve yerel idarecilerin keyfi tutum ve zorbalıkları neticesinde ortaya çıkan huzursuzluklar ve göçler hakkında Ç. Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, isimli eserine bakılabilir. Konuyla ilgili ayrıca W. J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion (1000-1020/1591-1611)*, K. Barkey, *Bandits and Bureaucrats* ve M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları* isimli çalışmalara bakılabilir.
10. Örneğin Konya'da Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Vakfı'nın, XVII. yüzyılın ilk yarısında mali durumu kötüleşmiş ve uzun süre vakıf maliyesi düzelme gösterememiştir. Bkz. S. Faroqi, "Agricultural Crisis and the Art of Flute-Playing: The Worldly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1595-1652)", *Turica* XX, 1988, 43-69. Bu dönemde sosyal olaylara bağlı olarak vakıf gelirlerinde yaşanan azalmayı başka vakıfların bütçelerinde de görebiliyoruz. Amasya'da bulunan II. Bayezid Vakfı'nın malî yapısı belirtilen süreler içerisinde kötüleşmiştir. Bkz. K. Orbay, *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi, 2007.
11. Fiyat hareketleri için M. Akdağ'ın *Türkiye'nin İktisadî ve İcimai Tarihi II (1453-1559)* isimli eserinin yanı sıra, Ö. L. Barkan'ın, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East"; Şevket Pamuk'un, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered" yine aynı yazarın "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914"; T. Güran'ın, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*; K. Orbay'ın, "Fiyat Devrimi ve Geç 16. yy. ve 17. yy. İçinde Anadolu'da Fiyat Değişimleri" isimli çalışmalara bakılabilir.
12. Nitekim XVI. yüzyılda Osmanlı vakıflarının zor duruma düşmesi, tarihçi Selânikî Mustafa Efendi'nin gözünden kaçmamıştır. 1598 senesinde Selâtin Evkâfı nazırlığının, Dârüssaâde Ağası Osman Ağa'ya verilmesi münasebetiyle sultanların vakıflarına ait gelirlerin suistimal edildiği, bunların yöneticilerinden rüşvet alınarak yılda iki üç kere değiştirildiği, bu zengin vakıfların âdetta borçlu hale getirildiği ve imâretlerde yemek pişirilemez duruma geldiği belirtilmektedir (Selânikî Mustafa Efendi 1989: 740- 742).

hizmet etmek ve sürekli olarak iyiliği yaymak olan vakıfların çıkarları için destekleme politikalarının yaygınlaştırdığı görülmektedir. Böylece padişahlar tarafından gönderilen fermanlarla mukâtaalardan aynî ve nakdî yardımlar şeklinde ihtiyaç sahibi olan gayr-i sahih/irsadî vakıflara aktarımların önü açılmıştır.

Mukâtaalardan Vakıflara Yapılan Tahsisatlar ve Çeşitleri

Mukâtaa sistemi iktisadî sahada XV. yüzyıldan beri uygulandığına göre, Osmanlı uygulamasında mukâtaa sisteminden vakıflara yapılan tahsisatlar birbirinden farklı görünümle ortaya çıkarmıştır. Örneğin Atik Vâlîde Sultan'ın İstanbul'daki vakıfları için Yeni il ve Tevabii Mukâtaası'nın bütün gelirleri doğrudan bu vakfa tahsis edilmiştir. Esasen bizim elimizdeki örnekler Atik Vâlîde Sultan Vakfı'nda olduğu türden yapılmış tahsisatlar değildir. Kaynaklardan bulduğumuz örnekler daha çok, XVI. yüzyıl ve sonraki yüzyıllarda iktisadî açıdan zora girmiş vakıfların hizmet veremez duruma geldiklerinde onların, gelir artırımını sağlayabilmek için padişahlar tarafından verilen destekleri içermektedir. Dolayısıyla elimizdeki örnekler mukâtaalardan vakıflara belirli bir miktar para artırımını öngören örnekleri içermektedir.

Padişahların beratlarıyla yapılan mukâtaa tahsisatlarına bakıldığında, irsadî vakıflara yardım yapılırken bazı hususlara dikkat edildiği görülmektedir. Öncelikli olarak mukâtaalardan irsadî vakıflara yardım yapılabilmesi için vakıf mütevellisinin padişaha arzuhal yazarak içinde bulundukları durumu anlatması beklenmiştir. Daha sonra ise başkentteki bürolarda vakfın iktisadî vaziyeti ile ilgili ayrıntılı incelemeler yapıldıktan sonra mukâtaa tahsisi için gerekli hazırlıklara başlanırdı.

Padişah onayı ile mukâtaalardan yapılan tahsisatlarda dikkat edilen hususlardan birisi, yardım talebinde bulunan vakıf ile para aktarımını yapacak olan mukâtaanın aynı şehirde veya yakın mesafede olmasıdır(AŞS 184/870:161). Öte yandan örnekleri az olmakla birlikte padişah tarafından belirlenen mukâtaa ile yardımdan istifade edecek vakıf mües-

sesesinin birbirinden uzak şehirlerde olması da mümkündür. Nitekim İstanbul'da Vâlîde Sultan Ket-hüdası Yusuf Ağa Vakfı'nın, Konya ve Girit'te bulunan mektep, medrese ve kütüphanesi personelinin maaşları için *Bursa ve Tevâbî Kumaş Mengenesi Mukâtaası*'ndan para tahsisinin yapılmış olması, kurumlar arasındaki uzaklığı göstermektedir(BOA. C. MF. 107/5348).

Mukâtaalardan irsadî vakıflara yapılan yardımlar çoğunlukla o kurumda çalışan personelin maaşlarını ödemeye yönelik olurdu. Sicillerde arka arkaya kayda geçirilmiş arzuhalde, vakıf mütevellisinin müessesede çalışan personelinin *yevmiyelerini* yani maaşlarını ödeyemediklerini⁽¹³⁾ ve bu yüzden hizmet vermekte zorlandıklarını dile getirilmesiyle yaşanan sıkıntı merkezî yönetime havale edilmiş olurdu.⁽¹⁴⁾ Bu durumda Osmanlı padişahlarının vakıflar için âlîcenâplık yapmasının zamanı gelmiş bulunmaktadır. Nitekim 12 Rebî'ü'l-âhîr 1046/13 Eylül 1636 tarihinde Ankara Mevlevîhânesi'nin gelirleri azaldığından, şeyhliğe atanan Mehmed'in 5 akçelik yevmiyesini *Ankara İhtisab Mukâtaası* mahsûlünden alması için ferman gönderilmiştir.⁽¹⁵⁾ Esasında iktisadî açıdan zor durumda bulunan Ankara Mevlevîhânesi'nin şeyhlerine tahsisat ayırma işlemi ilk defa padişah IV. Murad devrinde başlamış, sonra padişah İbrahim ile sürdürülmüştür. Personelinin masraflarını karşılamayan ve bu yüzden kendisinden beklenen faaliyetleri yerine getiremeyen mevlevîhânenin yeniden canlandırılabilmesi için 4 Ramazan 1051/7 Aralık 1641 tarihinde ise, tekkede bulunan münhal personel kadrolarına Musa, Şeyh Ahmed ve Pir Mehmed atanmıştır. Belgede adı geçen personelden Musa ve Şeyh Ahmed'in 10'ar akçe, Pir Mehmed'in ise 20 akçe günlük maaş ile görevlerine başlamaları ve yevmiyelerini ise bu sefer şehirde bulunan *Cendere Mukâtaası*'ndan almaları istenmiştir(AŞS 30/716: 833). Padişah emriyle mukâtaalardan Ankara Mevlevîhânesi'ne yapılan tahsisatlar daha sonraki dönemlerde farklı şekillerde sürdürülmüştür. Padişah II. Mustafa dönemine ait, 11 Zilka'de 1206/1 Temmuz 1796 tarihli başka bir fermana, Şeyh Mehmed'e yevmî 15 akçelik vazife tevcih olunduğu dikkat çekmektedir. Mevlevîhâne şeyhi Mehmed'in vazife karşılığı maaşını *Rüsûm-ı Damga-i Kirpas-i Ankara*

13. Mevlevî şeyhi Mehmed yazdığı bir arzuhalde "...hangâhta kalan fukarâ-i dervîşânın maaşları kalîl olmağla kadr kifâye vazife..." verilmesini merkezî idareden talep etmiştir. Bu talebin padişah tarafından dikkate alındığı anlaşılmaktadır. (AŞS 30/716:833).
14. Benzer şekilde Ortahisar'da yer alan Sultan Mehmed Han'ın binâ eylediği Câmî-i Kebir'in cemâati ile şehirde sâkin "...ulemâ ve sulehâ mahkemeye varıp, vakf-ı mezbûrun yevmî on akçe vazife ile mütevellisi olan İbrahim Halife'nin yirmi seneden mütecâviz vakfa hizmet ettiğini ancak, vakfın geliri killet ve vazife-i tevliyyete müsadde olmaması nedeniyle vazifesinden bir **akçesinin** dahi verilmediğini, vazifesi mukâbelesinde medine-i mezbûre iskelesi malından vazife ta'yin olunması..." talebinde bulunmuşlardır. Bkz. N. Aygün, "Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği", *OTAM-Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 22/Güz, 2007, s. 71.
15. "...Mevlânâ Şeyh Mehmed -zide takvâhü- südde-i sa'âdetimden berât-ı cedîd taleb eylemeğın hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişâhânem vücûda getirip elinde olan berât-ı atik mücebince bin kırk altı Rebî'ulevvelî'nin yirmi yedinci gününden müceddeden bu berât-ı hümâyûnu verdim ve buyurdum ki varıp vech-i meşrûh üzere ta'yin olunan yevmî beş akçe vazifesin Ankara Mukâtaası mahsûlünden emin olanlardan alıp mutasarrif ola ol bâbda hiç ehad mâni' ve dâfi olmayalar..." denilmektedir(AŞS 28/714: 704).

Mukâtaası'ndan alması emredilmiştir⁽¹⁶⁾ (AŞS 184/870:161). Benzer şekilde Konya'da bulunan *Mirâbiye-i Konya ve Bâc-ı Keyl ve Resm-i Kahve ve Karye-i Kürden ve Karye-i Arablar ve Şem'hâne ve Beytül-mâl Mukâtaası*'nın gelirlerinden 42.630 akçe, 4 Rebî'ü'l- evvel 1129/16 Şubat 1717 tarihinde ise Mevlevî Âsitânesi'nde bulunan mütekâidîn ve vazifelilerin maaşları için ayrılmıştır (Sak 2006: 589-590).

Osmanlı padişahları vakıflarda vazife görmüş veya hâli hazırda görmeye devam eden personelin maaşlarını ödeme konusunda gerekli nakdî yardımları vermekten geri durmamışlardır. Öte yandan gelirleri hazineye gitmesi gereken mukâtaalardan, gayr-i sahih/irsadî vakıflara yapılan tahsisatların sadece belirli bir bölgeye indirgenmesinin doğru olmaya-çağı gibi, bu yardımların tek bir padişah dönemine ait olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Örneğin Doğu Karadeniz yöresinde bulunan *Trabzon İskelesi ve Tevâbi'i Gümrüğü Mukâtaası* ve *Keten Bezi Mukâtaası*'nın her yıl çevredeki vakıflara finansman desteği sağlaması, bölgesel olarak sistemin bütün Osmanlı coğrafyasına yayıldığına işaretidir. Trabzon İskelesi ve Tevâbi'i Gümrüğü Mukâtaası ve Keten Bezi Mukâtaası'nın defterlerinde *vazife*/maaş başlığı altında kaydedilen masraflardan, Trabzon şehrinde bulunan vakıflar başta olmak üzere, bölgedeki diğer şehirlerde bulunan pek çok mescit, medrese, cami personelinin maaşları ve bu yapıların sair masrafları⁽¹⁷⁾ karşılanmıştır. Trabzon İskelesi ve Tevâbi'i Gümrüğü Mukâtaası ve Keten Bezi Mukâtaalarından tahsisat ayrılan vakıflar arasında bölgeye çok uzak olan Sohum Kalesi'ndeki bir cami ve Giresun şehrindeki Sultan Selim Han Camisi'nin de bulunması ilginçtir⁽¹⁸⁾ (Aygün 2009: 71- 75).

Merkezî hazinenin mültezimlere kiraya vererek işlettiği mukâtaalardan vakıf kurumlarında çalışan personel için çoğunlukla maaş yardımı yapılmakla birlikte, başka kalemlerde yardımlar da söz konusudur. Vakıf mütevellilerinin devrin padişahına

yazdıkları arzuhallerde gıda yardımı talebinde bulundukları da görülmüştür. Kişilere sağlanan maaş destekleri gibi, mukâtaalardan gayr-i sahih/irsadî vakıflara yapılan aynı yardımların da uzun süreli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 29 Muharrem 1023/11 Mart 1614 tarihli bir belgede; "*feth-i hâkâniden berü Begbazarı Çeltüğü Mukâtaası'ndan muhâsebat-ı atika ve kânun-ı kadîme üzere her sene Sultan Seyyid Gazi Zâviyesi'ne 177 müd pirinç ve Hacı Bayram Sultan Zâviye'ne 80 müd pirinç ve Şücâ' Baba Zâviye'ne dahi 44 müd pirinç ve Uryan Baba Zâviye'ne dahi 22 müd pirinç ki cem'ân zikir olunan dört zaviyeye 223 müd pirinç virile geldiği...*" ifade ediliyordu (AŞS 14/700: 925). Görüldüğü gibi Orta Anadolu'da erken dönemden beri var olan vakıflara, Beypazarı Çeltik Mukâtaası'ndan pirinç desteği sağlanmaktadır. Belgede ifade edildiğine göre zaviyelerin gıda temininde öncelik sırası bile vardır. Şayet zaviyelerden zamanından önce erzağı biten olursa, bu durumda öncelikli olarak erzağı biten vakıflara pirincin gönderilmesi istenmiştir⁽¹⁹⁾ (AŞS 14/700: 925- 1081- 1082). Görüldüğü üzere Osmanlı padişahları zaman içerisinde vakıflardan gelen yardım talepleri artmaya başlayınca, içlerinden en fazla ve en acil ihtiyacı olan kurumları tespit ettirerek ivedilikle onlara yardım göndermiştir. Bu sayede vakıfların faaliyetlerini daha kolay icra edebilmeleri için padişahlar tarafından yaygınlaştırılan yardımlar süreklilik kazanmıştır. Mukâtaalardan vakıflara yapılan gıda yardımlarının genellikle kurumdaki tüm personelin ihtiyacını karşılayacak şekilde geniş çerçevede hazırlandığı görülmektedir. Böylece vakıf hayratında çalışan veya oradan istifade eden kişilerin temel besin kaynakları olan un, buğday, ekmek, bal, pirinç veya et ihtiyaçlarını mukâtaalardan yapılan tahsislerle karşıladıkları görülmektedir (TS. MAD. 1708).

Osmanlı padişahları özellikle zaviye ve tekkelerde yatılı kalan kişilere *taâmiye*/yemek ücreti adı altında para yardımları da yapmışlardır. Arşiv belgeleri takip edildiğinde padişahların onayı ile kendilerine mukâtaalardan yemek bedeli ödenen

16. "...berâtı ve Başmuhâsebe'ye ilmuhaberi verilmek fermânım olmak üzere hakkında mezîd-i inâyet-i pâdişâhânem zuhûra getirip bin iki yüz altı senesi Zilka'desi'nin on birinci günü târihiyle müverrah verilen ru'ûs-ı hümayûn mücebince bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki mûmâ-ileyh eş-Şeyh es-Seyyid Mehmed -zide salâhuhû- varıp vech-i meşrûh üzere ta'yîn olunan yevmî on beş akçe vazîfesin Resm-i Damga-yı Kirpas-ı Ankara Mukâta'ası mâlinden emin olanlar yedinden alıp fukarâya..." sarf edilmesi istenmiştir (AŞS 184/870:161).

17. Vakıfların masrafları için mukâtaadan mum, zeytinyağı ve hasır satın alınması için para yardımı yapılmıştır.

18. Trabzon İskelesi ve Tevâbi'i Gümrüğü Mukâtaası'ndan maaş alanların isimleri defterde; "*Berây-i vazife-i hademe-i mezkûr'an mâl-i mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Trabzon...*" başlığı altında, "*duâgüyan, en'âmân, devirhân, devirhân-ı nısf, sâkî, mü'ezzin, ferrâş, hâfız, kayyım, hâfız-ı kütüb, kebir kayyım, sıracı ve çirâğdâr, buhurî, imâm, şeyh, aşırhân, mütevellî, mu'arriş, yâsinhân, ser-mahfil, salâhân, na'athân, çirâğî, hatîb, ders-i 'âmm, ulemâ, vâ'iz, tâlib-i 'ilm ve müderris* olarak belirtilmiştir. Bkz. N. Aygün, "Dinî Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği", s. 71- 75. Başka bir örnekte Tosya Damga Mukâtaasından, Abdurrahman Paşa Vakfı'nda görevli müderris için vazife tevcih edilmiştir. 29 Zilhicce 1188 (BOA C. MF. 99/4930).

19. 29 Muharrem 1023 tarihinde Beypazarı Kadısı'na yazılan yazıda; "*Hacı Bayram Sultan fukarâsının pirinci virilsün mâ'dası bu cânibe gelüb görüldükden sonra fermân-ı şerîfim tevcihiyle sâdır olunsun*" denilerek öncelikli olarak oranın taleplerinin karşılanması istenmektedir (AŞS 14/700: 925- 1081- 1082).

vakıf personelinin sayısı az değildir.⁽²⁰⁾ Yeri gelmişken belirtmek gerekirse; mukâtaadan yemek ücreti yardımı alan kişilerin sayısı fazla olmakla birlikte, yapılan tahsisatların miktarı oldukça azdı ve bu yardımlar daha çok zaviyede kalan kişilerin açlığını gidermeye yönelikti. 22 Receb 1046/20 Eylül 1636 tarihli bir kayıttta, Ankara Mevlevîhânesi dervişlerinin *ta'âm-bahası*/yemek ücreti için günlük 25 akçe ayrılmış ve bu miktarı şehirdeki *İhtisab ve Cendere* Mukâtaası'ndan tahsil etmeleri istenmiştir. Böylece şehirde bulunan mukâtaa gelirlerinden padişahların onayı ile mevlevîhânedeki personele hem maaş hem de yiyecek adı altında *mâh be-mâh*/aydan aya yemek parası ödenmiştir.⁽²¹⁾ Benzer şekilde *Mîrâbiye-i Konya ve Bâc-ı Keyl ve Resm-i Kahve ve Karye-i Kürden ve Karye-i Arablar ve Şem'hâne ve Beytü'l-mâl Mukâtaası*'ndan 137.520 akçe tahsisat, 4 Rebî'ü'l- evvel 1129/16 Şubat 1717 tarihinde Konya'da bulunan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin âsitânesi fukarasının taâmiyesi için ayrılmıştır (Sak 2006: 589-590).

Mukâtaaalardan yapılan yardımlar çeşitli bölgelerden örnekendirilebilir. XVII. yüzyılda Ankara Mevlevîhânesi'ne şehirde bulunan *İhtisab*, *Cendere* ve *Damga* Mukâtaaları'ndan maaş ve yemek ücreti desteği verilmesi gibi, Sivas Mevlevîhânesi'nin de devlet yardımına ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Sivas Mevlevîhânesi'nin gelirleri azalmaya yüz tutunca⁽²²⁾ burası için padişah'tan gelen emr-i âlî doğrultusunda 1803 yılından geçerli olmak üzere *Sivas Balık Mukâtaası*'ndan 200 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Sivas Mevlevîhânesi'nin devletten sağladığı destek sadece Sivas Balık Mukâtaası'ndan gelen gelirlerden ibaret değildir. Aynı yüzyıl içerisinde Sivas Mevlevîhânesi'nin ayrıca, *Tokat ve Tervâbi'i Mizân-ı Harir Mukâtaası* gelirlerinden yıllık 73.5 kuruş yardıma mazhar olduğu anlaşılmaktadır (Demirel 1996: 218- 219). Görüldüğü üzere Anadolu'nun farklı şehirlerinde kurulan mevlevîhânelerin istekleri hemen her padişah döneminde

noksansız yerine getirilmiştir. Konya'da bulunan âsitâneye yapılan yardımlar bundan farklı değildir. 5 Safer 1214/ 9 Temmuz 1799 tarihinde dergâha taâmiye adı altında *Mîrâbiye-i Konya ve Bâc-ı Keyl ve Resm-i Kahve ve Karye-i Kürden ve Karye-i Arablar ve Şem'hâne ve Beytü'l-mâl Mukâtaası*'ndan 3280.5 kuruş ödeme yapılmış olmasına karşın, savaş yıllarının oluşturduğu sosyal çalkantılar nedeniyle tahsisata 500 kuruş zam yapılmıştır (Neumann 1983: 173)

Osmanlı ülkesinde mukâtaa olarak işletilen bölgelerden elde edilen ürünlerin hemen hepsinin kendi idarî bölgesindeki vakıflar için ayrıldığını söylemek doğru değildir. Her ne kadar mukâtaa ile yardım alacak vakfın birbirine yakın olmasına dikkat edilmiş olsa da bu hususun istisnaları da vardır. Özellikle vakıfların ihtiyaç duyduğu ürünler belirli bir bölgeye has olduğu durumlarda, mukâtaalar vasıtasıyla toplanan ürünler uzak bölgelerdeki tahsisatlara ulaştırılmıştır. Nitekim dağlık-ormanlık bölgelerde yetiştirilen bal⁽²³⁾ ve sulak arazilerde yetiştirilen pirinç gibi ürünlerin padişahların yaptığı tahsisatlar kanalıyla çok uzaklardaki vakıf müesseselerinin ihtiyaçları için ayrıldığı görülmektedir (BOA. İE. EV 7482/69).

Osmanlı padişahlarının tekke ve zaviyelerde ikamet eden dervişlerin taâmiyesi veya cami, mescit personelinin maaşları gibi, doğrudan mukâtaa gelirlerine bağlanmış tahsisatların kapsamını zamanla daha da genişlettikleri görülmektedir. Padişahların onayı ile uygulamaya konulan yardım tahsisleri, bazı durumlarda vakıfların tamirat ve benzeri masraflarını da içermiştir (BOA. İE. EV. 69/7504). Öyle ki, vakıf binaları harap duruma gelince orada çalışan kişilerin maaşlarının verilmesi de mümkün olamıyordu. Zirâ kurumda vazife gören kişilerin maaşlarını orada yaptıkları işler karşılığında almaları gerektiğinden, faaliyet yapamayan, binaları kullanılamaz duruma gelen müesseselerin personeline

20. Osmanlı Arşivi'nde bu hususla ilgili örnekler bulunmaktadır. 29 Rebî'ül- evvel 1235 tarihinde Edirne İhtisab Mukâtaası'ndan şehirde bulunan Nakşibendî tekkesinin taâmiyesi için berat verilmiştir (BOA. C. EV. 284/14470). Aynı şekilde Beşiktaş semtinde Sinan Paşa Evkâfı'na bağlı tekkeye Filibe Mukaatası'ndan taâmiye tahsisi yapıldığına dair belge vardır (BOA. C. EV. 282/14381). Öte yandan 29 Zilhicce 1118/3 Nisan 1707 tarihinde ise Sultan Süleyman Evkâfı'na Drama Mukâtaası'ndan pirinç bedeli için Mütevellî Ahmed'in arzının olması (BOA. İE. EV. 73/7880) veya Edirne'de Şeyh İbrahim Zâviyesi'nin İnöz Mukâtaası'ndan taâmiye olarak yardım talebinde bulunması uygulamanın yaygınlığını ortaya koymaktadır (MAD. d. 13452).
21. "...*Damga Mukâta'ası mahsûlünden almak üzere bin kırk altı Recebî'l-müreccebi'nin gurrende bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki zikr olunan dervîşâna ta'yîn olunan yevmî yirmi beş akçe ta'âm-bahâların Damga Mukâta'ası mahsûlünden mukâta'a-i merkûmeyi zabt edenlerden mâh-be-mâh alıp mutasarrıf olup devâm-ı ömr u devletim ed'ıyyesine müdâvemet ve iştiğâl göstere ol bâbda efrâd-ı âferideden bir ferd mâni' ve dâfi' olmaya ve dahl u ta'arruz kılmaya şöyle bileler âlâmet-i şerife i'timâd kılarlar...*" denilmektedir (AŞS 28/714:705). Bundan başka, değişik zamanlarda şeyhlerin devletten yardım talebinde bu lundüğünü görebiliyoruz. Nitekim Ankara Şer'iyye Sicilleri 195/881 numaralı defterin 199'cu belgesinde olduğu gibi. H. 1215 tarihli bu belgede, Mevlevîhâne şeyhi olan Seyyid Mehmed, Ankara Damga Mukâtaası'ndan almış oldukları yardımın *kadr-ı kifâ yet edecek kadar* artırılması talep edilmiştir (AŞS 195/881:199).
22. Sivas Mevlevîhâne şeyhi Seyyid Mehmed, "...mevlevîhânedeki vakıf dervîşânın akvât-ı yevmiyelerine vâfi iradları olmadığını..." söyleyerek yardım talebinde bulunmuştu. Ö. Demirel(1996). "Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", s. 218.
23. İsmihân Evkâfı personelinin bazı kimselerin Babaşova'daki şem-i asel ve bedel-i avarız mukâtaasından vazife cihetiyle görevlendirilmeleri yapılmıştır (BOA. İE. EV. 7482/69).

maaş ödemesi de yapılamıyordu. Onun için vakıfların ellerindeki mevcut sermaye ile öncelikli olarak içinde yaşadıkları binaların duvar, kapı, pencere, çatı, avlu, kiler, mutfak, hücre gibi temel kısımlarını tamir ettirmeleri gerekiyordu. Bu konuda en güzel örneklerden birisi; Konya'da bulunan Mevlî âsitânesinin tamiridir. Devrin padişahı I. Abdülhamid dergâhın eskisi gibi kullanılabilmesi için *Bozkır Mâdeni*'nden 10.000 kıyye kurşun ile 4.500 kuruş tahsisât göndermiş ve bunların yetmediğini haber alınca 12.500 kıyye kurşun ve 5.000 kuruşluk ek ödenek göndermesi tahsisatların önemini ortaya koymaktadır (Neumann 1983: 170).

Öte yandan hazineye gelir getiren mukâtaalardan sadece cami, mescit ve medreselerin faydalandığını söylemek doğru değildir. Devletin sahibi olarak padişahların hayrât yapma ve bağışta bulunma faaliyetlerinin sınırı olmadığından, topluma hizmet götüren bütün ihtiyaç sahibi vakıfların talepte bulundukları taktirde yardımdan istifade edebildikleri görülmektedir. Sonuçta Osmanlı padişahları kurum farkı gözetmeden cami, mescit, medrese, zaviye ve tekkelerde kalan veya çalışan personelin maaşlarını, gıda ihtiyaçlarını, yemek ücretlerini ve tamirat giderlerini genellikle aynı bölgede bulunan mukâtaalardan karşılamaya çalışmışlardır.

Nihayetinde dinî açıdan, insanoğlunun iyilik amaçlı faaliyetlerinin bir parçası olan yeni kurulmuş veya daha önceden kurulmuş vakıflara destek sağlamak şeklinde devam eden hayırseverlik girişimleri, Osmanlı padişahları tarafından ciddi bir şekilde geliştirilmiştir. Osmanlı padişahlarının vakıflara rağbet göstermesinde, onların yaptıkları hayırlar karşılığında Allah'a yaklaşma, öbür dünyada mutluluğa ulaşma, iyi bir isim bırakma, yani kendisi ölse bile ismini ebediyen yaşatma arzusundan⁽²⁴⁾ bahsedilebilir (Yediylidiz 2003: 40- Öztürk 1999: 37).

Osmanlı padişahları vakıf kurumlarından istifade eden halkın isteklerine bu kadar ilgi göstermesi, onların yönettikleri halkın ihtiyaçlarına kayıtsız kalamadıklarının izahıdır. Devletin tek sahibi olarak padişahlar, her ne kadar vakıflara yardımlar yapmışlarsa da dünyevî olarak bu iyiliklerinin karşılığında küçük beklentileri de olmuştur. Sırf yönettikleri reâyâlarının daha iyi şartlarda yaşayabilmesi için onlara hizmet götüren ve bunun için cami⁽²⁵⁾, medrese, mescit, tekke ve zaviyelere mu-

kâtaalardan paylar ayıran padişahların, müslümanlardan Devlet-i Âl-i Osman'ın devamı ve kendilerinin sıhhati için dua beklemeleri mâkul istekler olarak görülmelidir⁽²⁶⁾.

Sonuç:

Varlıklı kişilerin şahsî mallarından bir kısmını kamu hizmeti görecektir kuruluşlara dönüştürmesi eylemi olarak tanımlanan vakıflar ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın çeşitli cephelerinde kendisini hissettirmiştir. Osmanlı padişahlarının yeni vakıflar kurmak gibi daha önceden kurulmuş vakıfları yaşatmaya çalışmasının temelinde, onların öteden beri sürdürdükleri ve bir gelenek haline getirilmiş olan hayırseverlik duyguları yatmaktadır.

Osmanlı toplumunda insanlığa karşı duyulan ferdî sorumluluk hissinin, vicdanî hizmet duygusunun, başka bir ifadeyle iyilikte bulunma, şefkat gösterme, yardımda bulunma, insanı veya canlıyı huzura kavuşturma arzusunun ifadesi olan vakıflar, padişahların verdiği tahsisatlarla desteklenmişlerdir. Osmanlı toplumunun menfaatleri için hizmet veren irsadî vakıfların zamanla bozulan gelir- gider dengeleri neticesinde bu kurumlara maaş, gıda, taâmiye/yemek ve tamirat giderleri adı altında gelir aktarımı yapılmıştır. Esasında Osmanlı padişahları tarafından yapılan yardımların her vakfı kapsadığı kesindir. Aynı şekilde mukâtaalardan vakıflara sağlanan desteklerin çok büyük meblağlar olmadığı da muhakkaktır. Dolayısıyla Osmanlı padişahlarının yaptıkları yardımları, vakıfların faaliyetlerini eskiden olduğu gibi sürdürmeye yönelik küçük, mütevazî kaynaklar olarak görmek gerekmektedir.

Vakıflar boyutundan bakıldığında ise, Osmanlı padişahlarının uygulamaları müesseselere önemli oranda kazanımlar katmıştır. Örneklerde görüldüğü üzere, gayr-i sahih/irsadî vakıflara yapılan gelir aktarımlarının hem padişahın onayı ile yapılmış olması, hem de özünde doğrudan doğruya devlet hazinesine gitmesi gereken ve mukâtaa adı verilen bazı vergi gelirlerinden ayrılmış olması, bu tür vakıfların devletle olan ilişkisini gözler önüne sermektedir.

Özünde Osmanlı padişahları, toplum adına sosyal sorumluluklar üslenmiş gayr-i sahih/irsadî vakıfla-

24. Başka bir vakfiyede "...insan bu dünyada ne kadar çok servet ve imkânlarla sahip olursa olsun, ömür denen olay, bir gün gelecek ve bitecektir. Oysa insan daha uzun süre yaşamak, bu dünyada çevresine karşı saygı ile anılacak bir mevkiye ulaşmak, ölümünden sonra da Allah'ın rızasını kazanmış bir kul olarak anılmak..." istemektedir (Öztürk 1999: 35- 36).

25. Özellikle camiler ve mescitlerin yapımında padişah II. Abdülhamid her türlü desteği sağlamıştır. Örneğin 29 Rebîü'l-âher 1307/3 Nisan 1889 tarihinde yapılmış yardım talebi konuya örnektir (BOA. Y. PRK. HH. 22/50).

26. Nitekim Ankara Mevlîhâne şeyhine yazılan bir fermanda; "...tekye-i mezbûrede fukarâ-i bâbullâh ile evkât-ı hamsede zıllullah-ı âlem-penâh -halledallâhu hilâfete-hû ilâ yevmî'l-intibâh- hazretlerinin devâm-ı ömr u devlet..." için padişahın sağlık ve sıhhati için duaya devam etmeleri talep edilmiştir (AŞS 76/762:699).

rın, gelişen iktisadî şartlar karşısında zor durumda kalmasına veya hizmet veremez duruma gelmelerine müsaade etmemişlerdi⁽²⁷⁾. Çünkü vakıfların devamlılığı, oradan istifade eden kişilerin ayakta kalabilmelerine bağlı olduğundan, bu duruma Os-

manlı padişahları ilgisiz kalamazlardı. Bu yüzden padişahlar, yeri geldiğinde mukâtaalardan vakıflara tahsisat ayırarak, devletin bekâsı için sosyal kurumların öneminin ve sürekliliğinin ne kadar önemsediklerini ortaya koymuşlardır.

27. Şevket Pamuk'a göre Osmanlı ülkesinde yaşanan fiyat artışları ve Celâlî karışıklıklarının yoğun etkisi ile XVII. yüzyılda vakıf hizmetlerine merkezî hazineden tahsisât ayırma işlemi başlamıştır. Bkz. Ş. Pamuk, "Osmanlılarda Para ve Enflasyon", *Cogito* XIX, İstanbul, 1999, s. 188.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Ankara Şer'iyye Sicili: (AŞS 14/700) - (AŞS 28/714) - (AŞS 30/716) - (AŞS 76/762:699) - (AŞS 184/870) - (AŞS 195/881). (TS. MAD. 1708) - (MAD. d. 13452) - (BOA. Y. PRK. HH. 22/50) - (BOA. İE. EV. 69/7504) - (BOA. İE. EV. 7482/69) - (BOA. İE. EV. 73/7880) - (BOA. C. EV. 282/14381) - (BOA. C. EV. 284/14470) - (BOA. C. MF. 99/4930)

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akgündüz, A. (1988), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK. Basımevi, Ankara.
- _____. (1990), "Osmanlı Hukukunda Tahsisat Kabilinden vakıflar ve Konuyla İlgili Kanuni'ye Takdim Edilen Bir Risale", *Vakıflar Dergisi* XXI, ss. 5- 22.
- Alkan, M. (2004). *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi* (Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Aygün, N. (2009). "Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 22/Güz 2007, Ankara, s.61-82.
- Barkan, Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, *Vakıflar Dergisi* II, Ankara. 279- 304.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukâtaa Sistemi* (XVI- XVIII. yüzyıl), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çizakça, M. (2000). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, ss. 21- 32, İstanbul.
- Demirel, Ö. (1996). "Sivas Mevlevihânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", II. Milletlerarası Mevlevihâneler Kongresi Tebliği, Konya 1993, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 1996 (Özel Sayı), s.217-224.
- Deguilhem, R. (2002). "In the Ottoman Empire to 1914 Waqf", *EİZ XI*, Leiden- Brill, pp. 87- 92
- Genç, M. (2006). "Mukâtaa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* XXXI, ss. 129- 132.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300- 1600)*, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul.
- İpşirli, M. (2006). "Osmanlı'da Vakıfların Tarihî Gelişimi", *Sivil Toplum* IV (15), ss. 61- 72.
- Karaman, D. (2005). "Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. yüzyıllarda Ankara Damga Mukâtaası", *Bilgi XXXII*, ss. 179- 222.
- Köç, A. (2009). "XVII. yüzyılda Mahmud Paşa'nın Rumeli'deki Vakıf İşletmelerinin Mâlî Durumuna Dair Bazı Gözlemler", *I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi* (10-16 Mayıs 2009) Bildiriler Kitabı, ss. 25- 40.
- Kurt, Y. (1985). *Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri (1572 M- 980 H.)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kurt, Y. (1992). *XVI. yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Leeuwen, R. (1999). *Waqfs and Urban Structure: the Case of Ottoman Damascus*, Leiden- Brill.
- Neumann, C. (1993). "19'uncu Yüzyıla Girerken Konya Mevlevî Âsitanesi ile Devlet Arasındaki İlişkiler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* II, Mayıs 1996, ss. 167- 179.
- Öz, M. (2003). "Merkeziyetçi İmparatorluğu Doğru Fatih Devrinde Siyasi ve Sosyal Değişmeler", *Türk Yurdu* 190, ss. 28- 31
- _____. (2005). *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcular*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Özel, O. (1999). "Limits of the Almighty: Mehmed II's Land Reform Revisited", *JESHO*, 42/2, pp. 224- 246
- Öztürk, N. (1995). *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- _____. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- _____. "Vakıfların Dünü ve Bugünü", *Türk Vakıfları*, (ed. Zekai Baloglu), Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, İstanbul, ss. 48- 53.
- Öztürk, N. (1999). "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Vakıfları", *Osmanlı V*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 34- 43.
- _____. (2002). "Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Genel Türk Tarihi VI*, Ankara, ss. 373- 396.
- Pamuk, Ş. (1999). "Osmanlılarda Para ve Enflasyon", *Cogito* 19, İstanbul, s. 179- 189.
- Peter, R. (2002). "Wakf", *EİZ XI*, 2002, 63, Leiden.
- Sak, İ. (2006). 47 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Dizin (1128-1129/1716-1717), Tablet Kitapevi, Konya.
- Selânikî, Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Singer, A. (2011). *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, (çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Watenpugh, H. Z. (2004). *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, Tuta Sub Aegide Pallas, Leiden- Brill- Boston.
- Yediöldüz, B. (1986). "Vakıf", *MEB. İA. XIII*, 1986, ss. 153- 172.
- _____. (1986). "Türk Kültür Sisteminde Vakfın Yeri", *Türk Vakıfları*, (ed. Zekai Baloglu), Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, İstanbul, ss. 40- 47.
- _____. "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı V*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 17- 33.
- _____. "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Genel Türk Tarihi VI*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,

ss. 287- 344.

_____, *XVIII. yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
_____, “Türk Hayrat Sistemi ve Sivil Toplum”, *Sivil Toplum IV* (15), ss. 7- 14.

